

De historie van de Volmolen in Amersfoort - concept

Op een belangrijke monumentale plek in Amersfoort –naast de Koppelpoort– bevindt zich de Volmolen. In 1645 werd dit complex gebouwd voor de textielindustrie, tegen de stadsmuur en aan het water.

De Volmolen is rond 1955 verbouwd tot werk- en atelierruimte met woning.

De Koppelpoort vanaf de Eemzijde met links daarvan het Volmolen-gebouw

Koppelpoort, stadsmuur en Volmolen – korte historie

De Koppelpoort vormt het visitekaartje van de stad Amersfoort. De middeleeuwse stadspoort maakte onderdeel uit van de tweede stadsmuur die rond de stad werd gebouwd tussen 1380 en 1450. In de 19de eeuw werden grote delen van de stadsmuur gesloopt om plaats te maken voor een plantsoen rond de stad. Ook voor de Koppelpoort waren er sloopplannen. Door protesten en een inzameling van de Oudheidkundige Vereniging Flehite, gesteund door rijksbouwmeester Cuijpers, bleef de poort gespaard en werd deze in 1886 gerestaureerd.

Nu vormt de stadspoort voor treinreizigers een herkenningspunt en wordt deze jaarlijks door veel toeristen bezocht. Ook voor de bewoners van Amersfoort vormt de Koppelpoort een 'icoon'.

In de voormalige waterpoort bevindt zich nog een unieke houten hijsconstructie uit ca. 1400, die oorspronkelijk werd gebruikt om de doorgang over het water af te sluiten. Het mechanisme bestaat uit een dubbele tredmolen met een zware windas en houten schot. Bezoekers kunnen hier zien hoe deze constructie werkt en deze nog steeds zelf in beweging zetten. Het is de enige dubbele tredmolen die in Nederland (en ook ver daarbuiten) nog resteert.

Naast de Koppelpoort bevindt zich de **Volmolen**. Dit gebouw werd in de 17de eeuw tegen de Koppelpoort en de stadsmuur aangebouwd en gebruikt voor de textielindustrie (wol en laken). Een volmolen is een werktuig om geweven wol te vollen; hierbij wordt het weefsel in kuipen gekneed met zand, kokend water en urine. Hierdoor vervilt het weefsel tot laken en wordt het waterafstotend.

Over de (Bouw)geschiedenis van het rijksmonument is (nog) weinig bekend. Het oorspronkelijke waterradmechaniek dat de volmolen aandreef is verdwenen. De Koppelpoort en de Volmolen vormen –samen met de onlangs gerestaureerde Stoneystuw– een bijzonder historisch-industrieel ensemble, dat de entree vormt tot de Amersfoortse binnenstad.

Historisch overzicht Volmolen

1640

In 1640 verkocht het stadsbestuur de gebouwen en gronden van het Sint Aegtenklooster aan de Amsterdamse kooplieden Marten Codde, Rudolf Codde en Willem de Leeuw. Zij vestigen er een lakenmanufactuur, met minstens 13 weefgetouwen. De vestiging van ondernemers werd ondersteund door het stadsbestuur, om de welvaart en werkgelegenheid in de stad te stimuleren. De stad deed daarom ook de watermolen aan het Spui (gebouwd in 1629?) over aan Codde c.s. Deze molen werd omgebouwd tot voldersmolen, waarbij Codde toestemming kreeg om de werking te verbeteren door een nieuw aan- en afwateringskanaal te graven naast het Spui, met een eigen afwatering door de stadswal naar de buitensingel (de overblijfselen hiervan zijn nog aanwezig in de vorm van een overkluizing onder het pand naast de St. Aegtenkapel en een slootje in de daar achter gelegen tuin).

1645

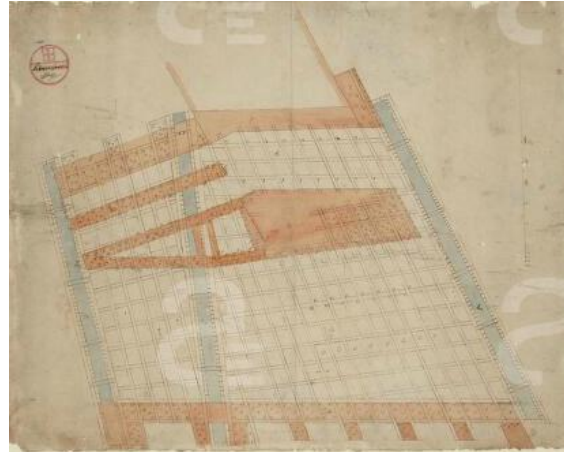
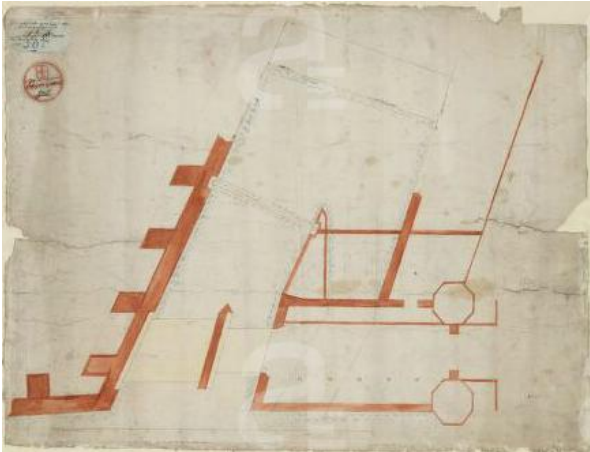
In 1643 en 1645 had de stad te kampen met extreme hoge waterstanden en overstromingen. Er ontstond ernstige schade aan de funderingen van de poort. De brug voor de Grote Koppelpoort (de landpoort) en de voorpoort werden weggeslagen.

De brug werd herbouwd en ook werd de voorpoort –nu in classicistische vormen– herbouwd. Wellicht was Jacob van Campen de bouwmeester van deze voorpoort, maar er zijn geen bronnen bekend die dit bevestigen.

Wel bevindt er zich in de archieven een tekening van de hand van timmerman Peter Woutersz., met de nieuwe fundering van de poort en de brug (bijlage bij stadsrekening 1646, invent. Nr. 958). Tussen de Koppelpoort en de voorpoort werd een (overdekte) galerij toegevoegd.

Stadsgezicht Withoos 1671

De tekeningen uit 1645 waarop de landpoort en de voorpoort van de Koppelpoort zichtbaar zijn. Ook een (voorloper van) het volmolen-gebouw met de daarvoor bestemde de wateraflaat is zichtbaar.

Het stadsbestuur besloot om op deze plek gelijktijdig een nieuwe watervolmolen te bouwen en die aan Codde in gebruik te geven. De stad nam het grondwerk en de waterbouwkundige werkzaamheden voor haar rekening.

Codde kreeg toestemming om de molen en de woning van de molenaar tegen de stadsmuur te bouwen (tot aan de zesde boog van de stadsmuur, vanaf de Koppelpoort). Ook mocht hij één van de torens van de Koppelpoort daarbij betrekken. Na de bouw bleek het stadsbestuur niet gelukkig met de toegang tot het gebouw aan de kant van het water. Daarom mocht Codde een toegangsdeur maken in de stadsmuur (mits de oorspronkelijke toegang werd dichtgemaakt). Een tussen de Koppelpoort en de valbrug aanwezige deur mocht gehandhaafd blijven.

Er zijn vele tientallen volmolens geweest in de textielsteden, vrijwel allemaal zijn ze gesloopt.

Het was bijzonder dat in Amersfoort gebruik kon worden gemaakt van waterkracht. Hierdoor was het beroep van volder hier geen 'hondenbaan', zoals op vele andere plaatsen, waar de stof met de voeten moest worden gekneet in volkuipen.

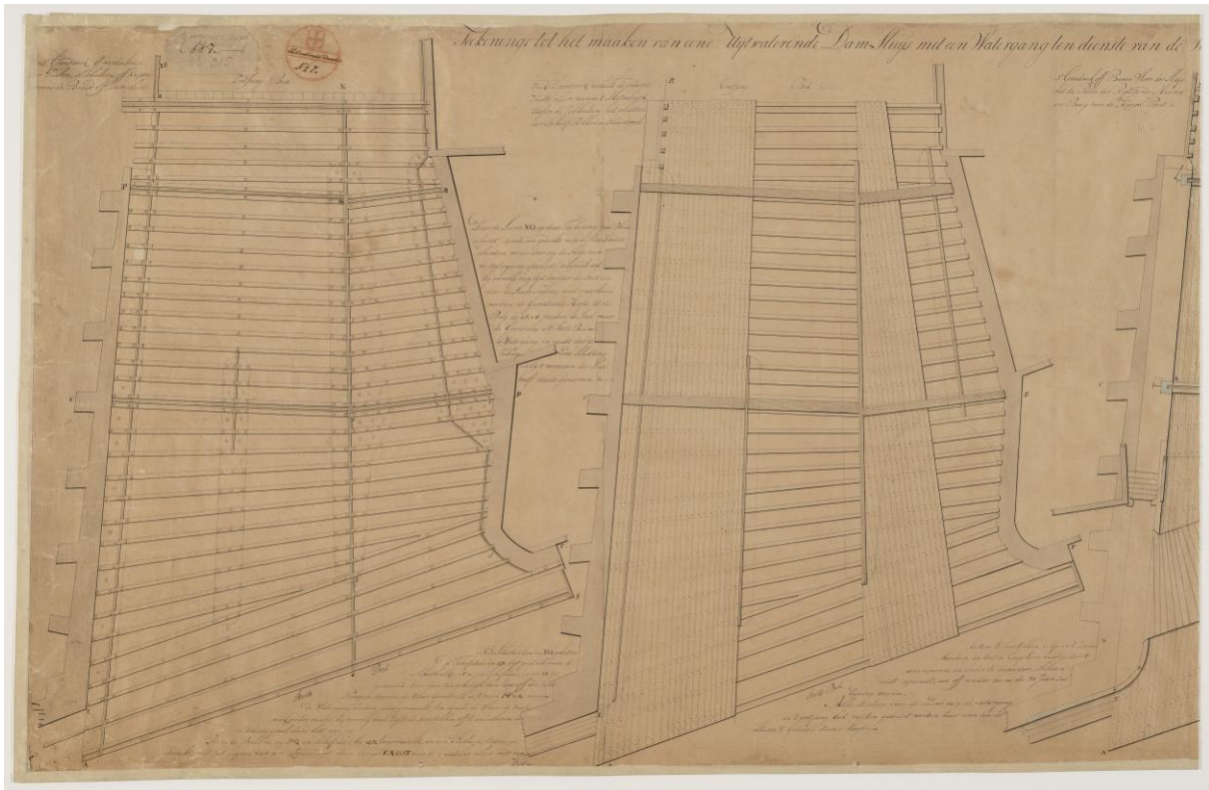
De Amersfoortse volmolen had een schoepenrad met een as die met houten tandraden in iedere volkuip een tweede as in beweging bracht (waaromheen de wollen stof werd gewikkeld). De vloeistof (een ontvettende vloeistof met urine) werd door een houtvuur op temperatuur gebracht.

1778

Verzakkingen veroorzaakten in 1778 plotseling scheuren in de poort en de volmolen. De in 1645 geconstrueerde waterloop met sluis, die het waterrad van de volmolen aandreef, kende een zo sterke stroming dat de fundering van poort en volmolen ernstig was aangetast. Met dammen (en geleende tonmolens uit Amsterdam) werd het gebied drooggelegd. Ingenieur De Witte stelde een rapport en tekening op. De kosten van het herstel werden deels verhaald op de toenmalige eigenaren van de Volmolen en lakenfabriek: de gebroeders Beaune.

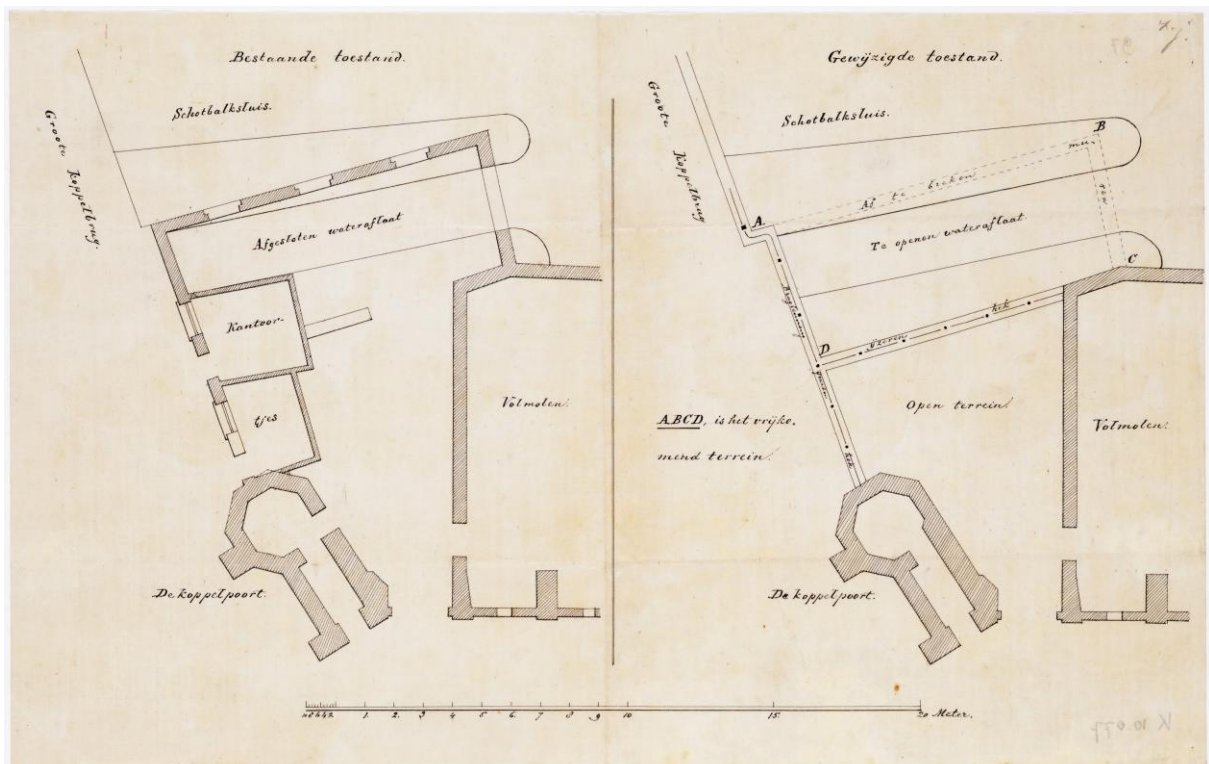
De opkomst van de textielindustrie in Twente betekent het einde van de bloeitijd van Amersfoort als textielstad.

Archief Eemland, 1778

"Ontwerptekening voor een uitwaterende damsluis met een watergang in de Stadsgracht of Singel bij de Grote Koppelpoort, ten dienste van de watervolmolen. Grondwerk of bovenvloer der sluis."

Uit Gelders Archief, ca 1886

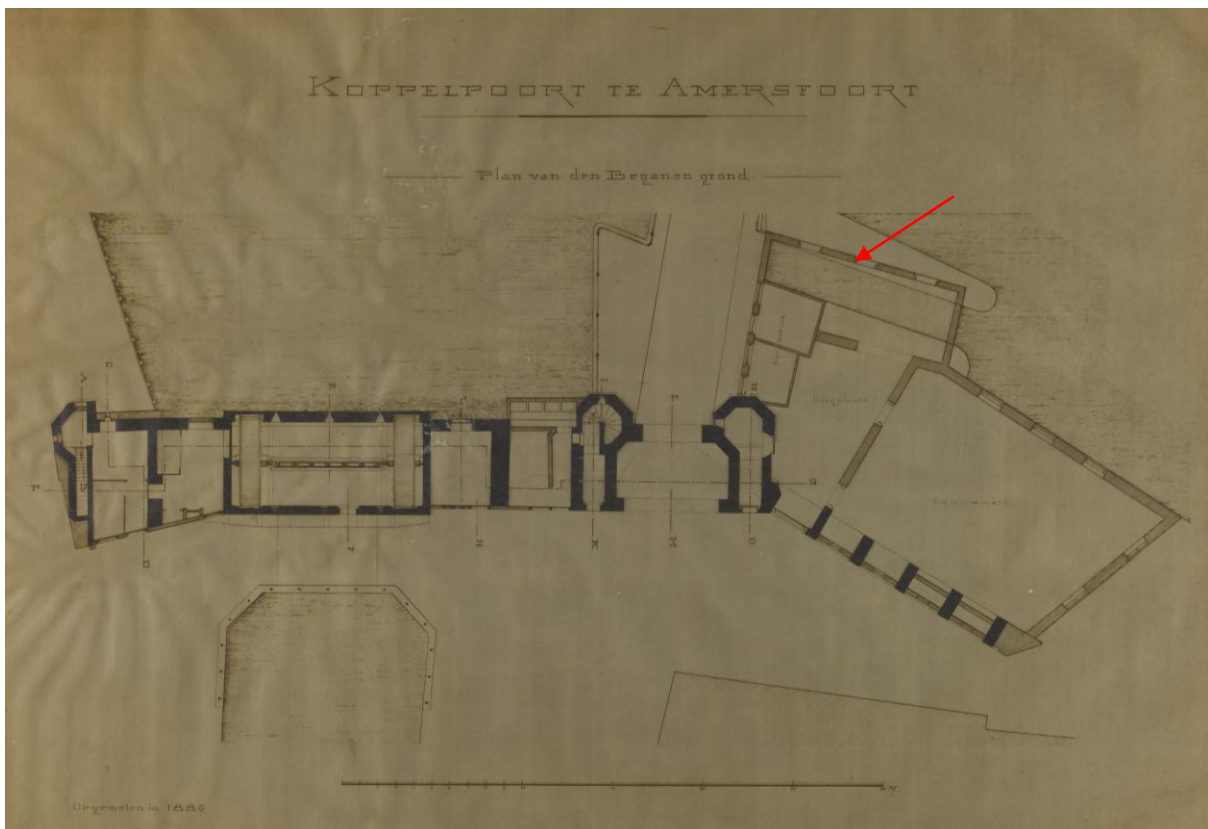
"Plattegronden van de omgeving van de Grote Koppelsluis in de Oostenlijke Stadsbuitengracht van Amersfoort bij de volmolen in verband met een plan tot het dienstbaar maken tot waterafvoer van de derde opening van de sluis, 1886-1887"

19de eeuw

In de 19de eeuw is de Volmolen in gebruik als werkplaats van 'stadswerklieden'. In 1853 schrijft Jan Harthoorn een brief aan B&W met het verzoek om de Volmolen te mogen kopen of huren als fabriek die door waterkracht kan worden gedreven. B&W besluit echter het gebouw niet af te staan, omdat het is ingericht als timmermanswinkel en bergplaats, waarvoor geen goede alternatieve locatie beschikbaar is. B&W geven wel aan dat ze het 'verlies van de waterkracht' betreuren.

1886

De restauratie van de Koppelpoort is aanleiding om een deel van de Volmolen te slopen. Om het beeld van de middeleeuwse landpoort weer zichtbaar te maken in het stadsbeeld wordt het deel dat daar omheen gebouwd is verwijderd. Op foto's en tekeningen van de Koppelpoort voor de restauratie is de Volmolen in volledige omvang nog zichtbaar. De watergang loopt door het (later gesloopte deel van het)gebouw. Vermoedelijk bevond zich hier oorspronkelijk het waterrad dat de volmolen-mechaniek aandreef. Ook is er een tekening in het Gelders Archief uit dit jaar waarop de (waterbouwkundige) situatie voor en na de restauratie is aangegeven.

Opmeting Koppelpoort voor de restauratie, 1886. Bij de pijl het bij de restauratie gesloopte deel met de doorgang voor het water (Wateraflaat).

1910

Bouw Stoneystuw in de Beek naast de Volmolen

1923

De Volmolen wordt ingericht als noodwoning voor gezinnen, in verband met de woningnood. Er worden 5 vertrekken en een werkplaats gemaakt met schotten. Verder zijn er beperkte bouwkundige ingrepen: een sleuf in de wc-buitenmuur, een houten vloer over de stenen vloer, het verwijderen van de ijzeren spijlen voor de ramen en het maken van glas met roeden in de buitendeuren.

Er is een plattegrondtekening van deze verbouwing aanwezig in Archief Eemland. Bewoners zijn onder andere het gezin Jagtenberg met 5 kinderen, dat eerder in de Dientoren was gehuisvest, maar daar de andere bewoners tot last was.

1950-1953

Oorlogsschade aan Koppelpoort wordt hersteld. Ook de Volmolen wordt gerestaureerd.

Er wordt eerst een plan gemaakt om hierin 2 woningen te realiseren. Later (in 1951) wordt het plan aangepast tot 1 woning met een werkplaats. Dit vraagt een minder grote gemeentelijke investering (er is in eerste instantie geen bijdrage van het rijk beschikbaar).

In het interieur wordt een nieuwe inrichting gemaakt met binnenmuren. Een deel van de houten standvinken wordt verwijderd (1 standvink resteert in de werkplaats). Vanaf 1953 wordt het gebouw verhuurd aan beeldend kunstenaar dhr. Hylkema. Hij gebruikt de bovenruimte als atelier. De werkplaats wordt in eerste instantie onderverhuurd aan mej. Koopman die hier een weefkamer inricht. De begane grond moet hiervoor worden voorzien van een houten vloer.

Sandra Hovens
Gemeente Amersfoort – Monumentenzorg
April 2016

Bronnen:

H. Halbertsma, *Zeven Eeuwen Amersfoort*, Amersfoort, 1959 pp.58-60

J. Hovy, *Amersfoort in Prent*, 1975, p.97/98.

D. Steenbeek e.a., *De Koppelpoort, hart van de Amersfoortse Stadsverdediging*, Hoofdstuk 2, Bussum 2004

J. Reeskamp, *Amersfoort bezit nog een V, Het Gulden Vlies, huisorgaan v.d. NV Sajtfabrieken P.Clos en Leembruggen te Leiden* 1966 no 1 13-14,

Archief Eemland, foto's tekeningen en archiefstukken (overzicht in bijlage)

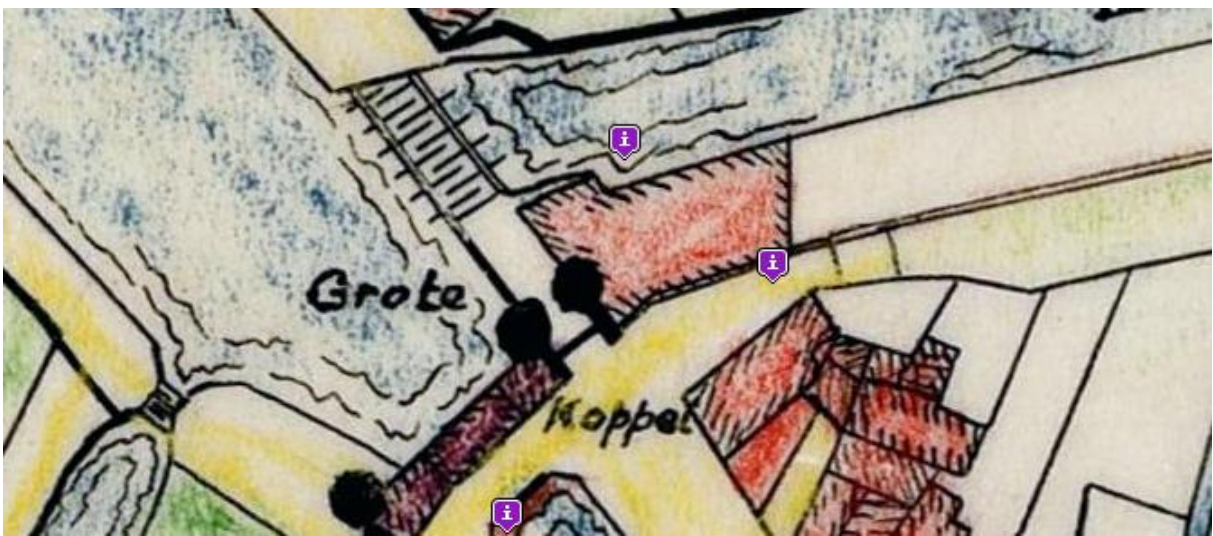

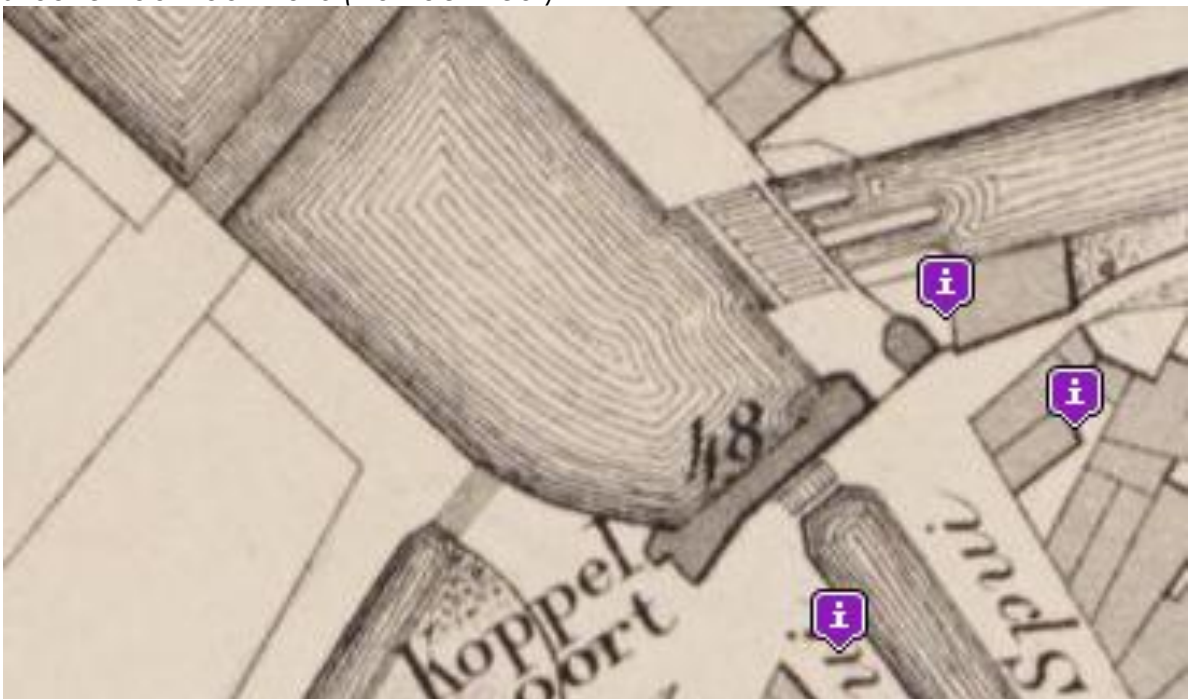
Koppelpoort in 1870, links de Volmolen

stadsplattegrond Slits 1824

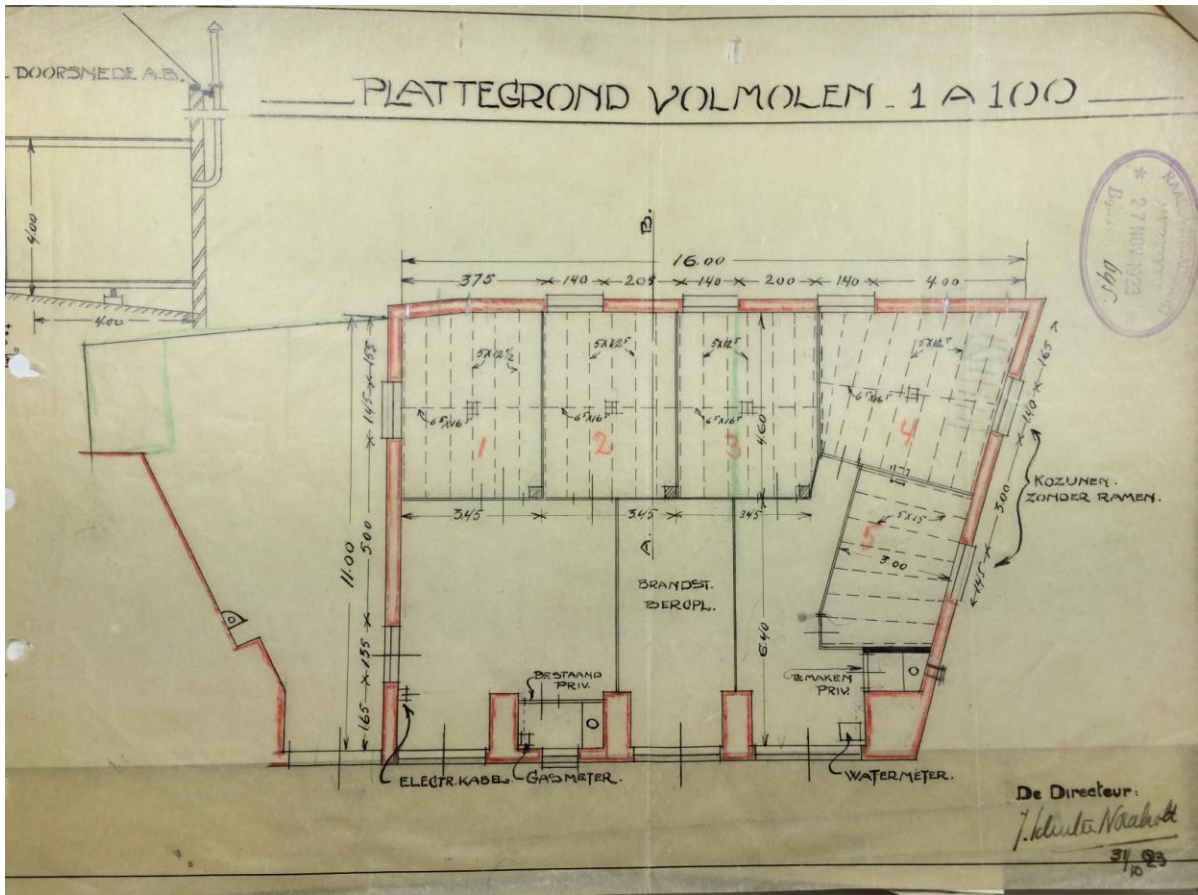

Situatie naar kaart 1823 (Van der Neut)

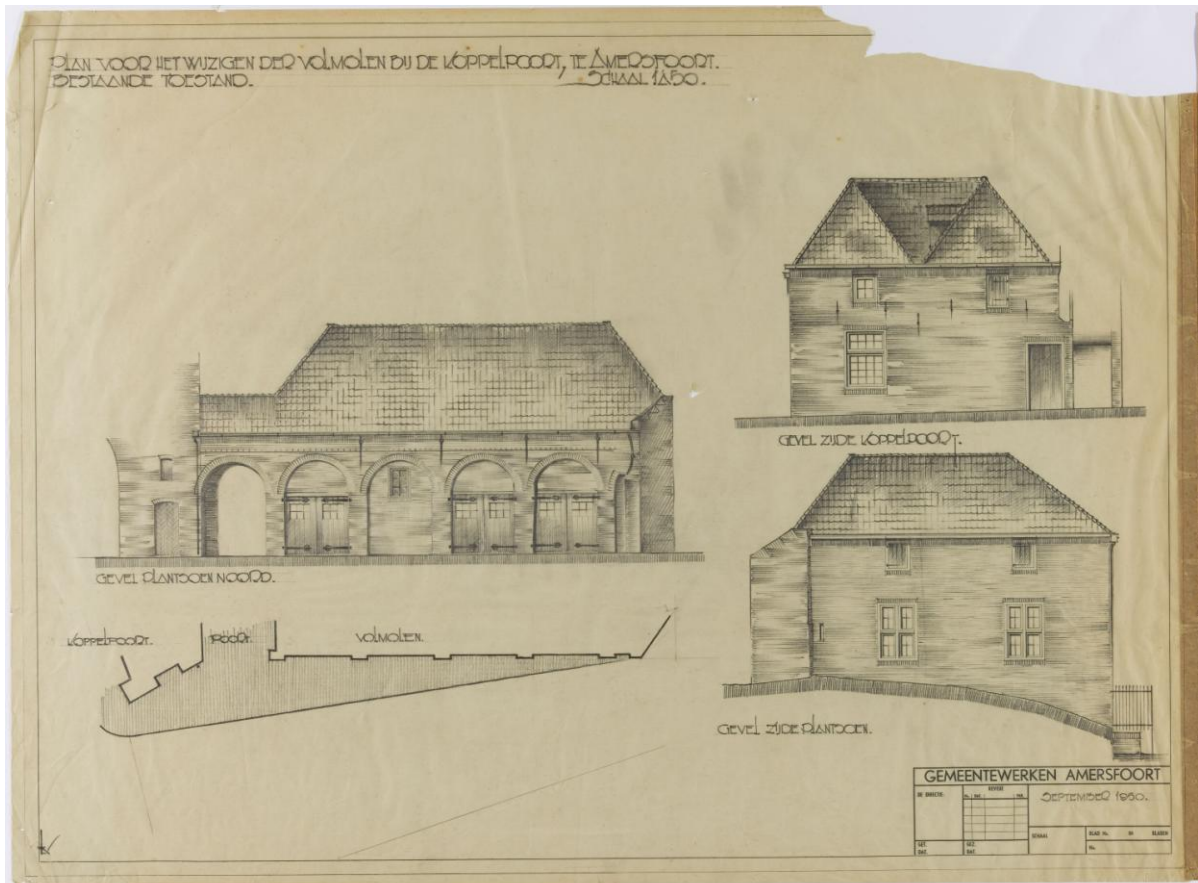

1888

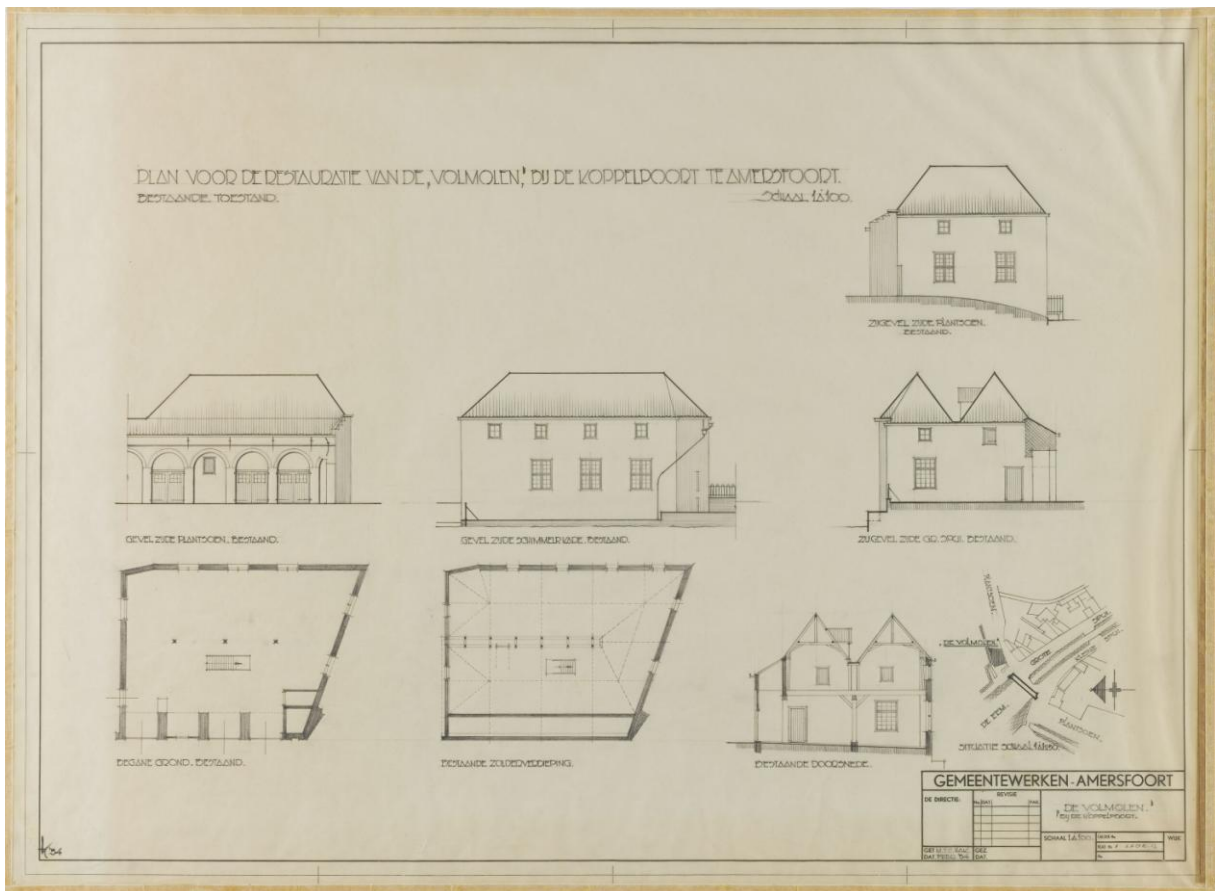
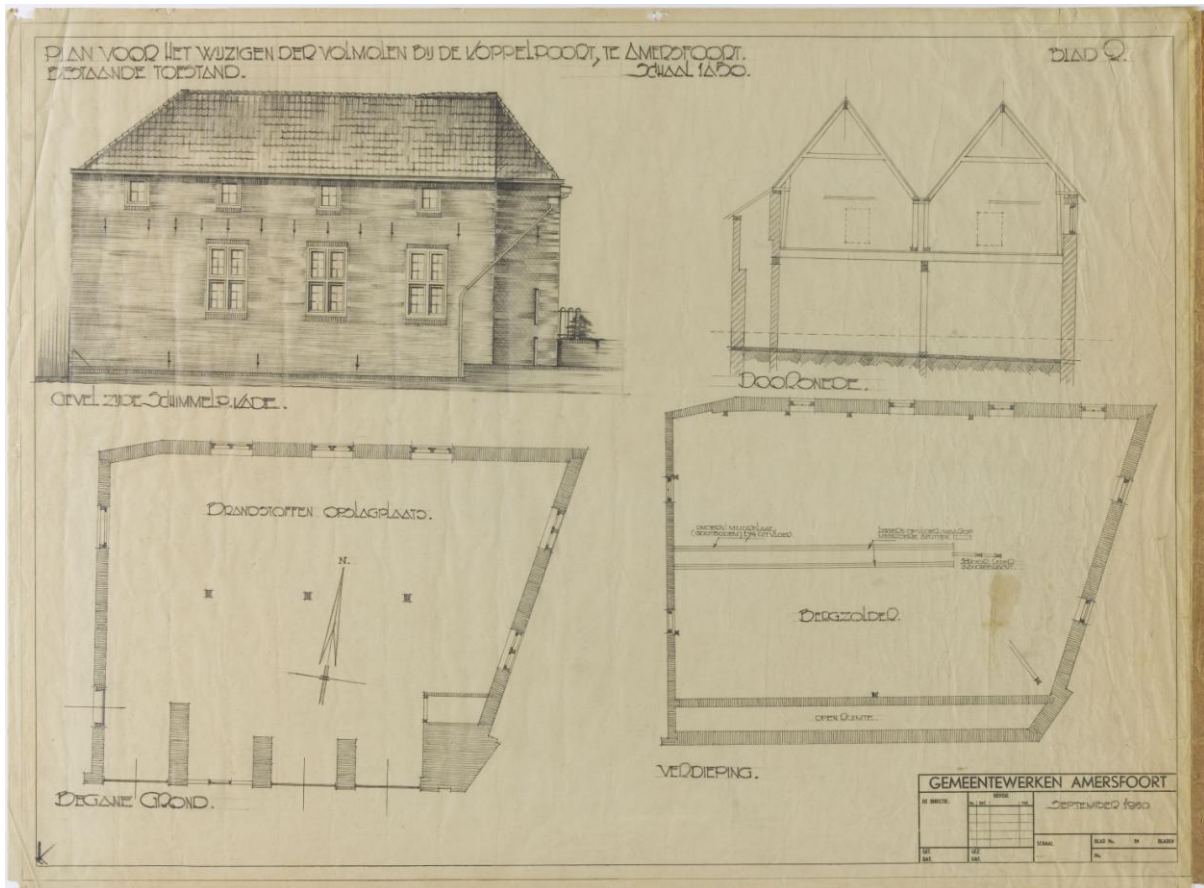

1923, noodhuisvestig

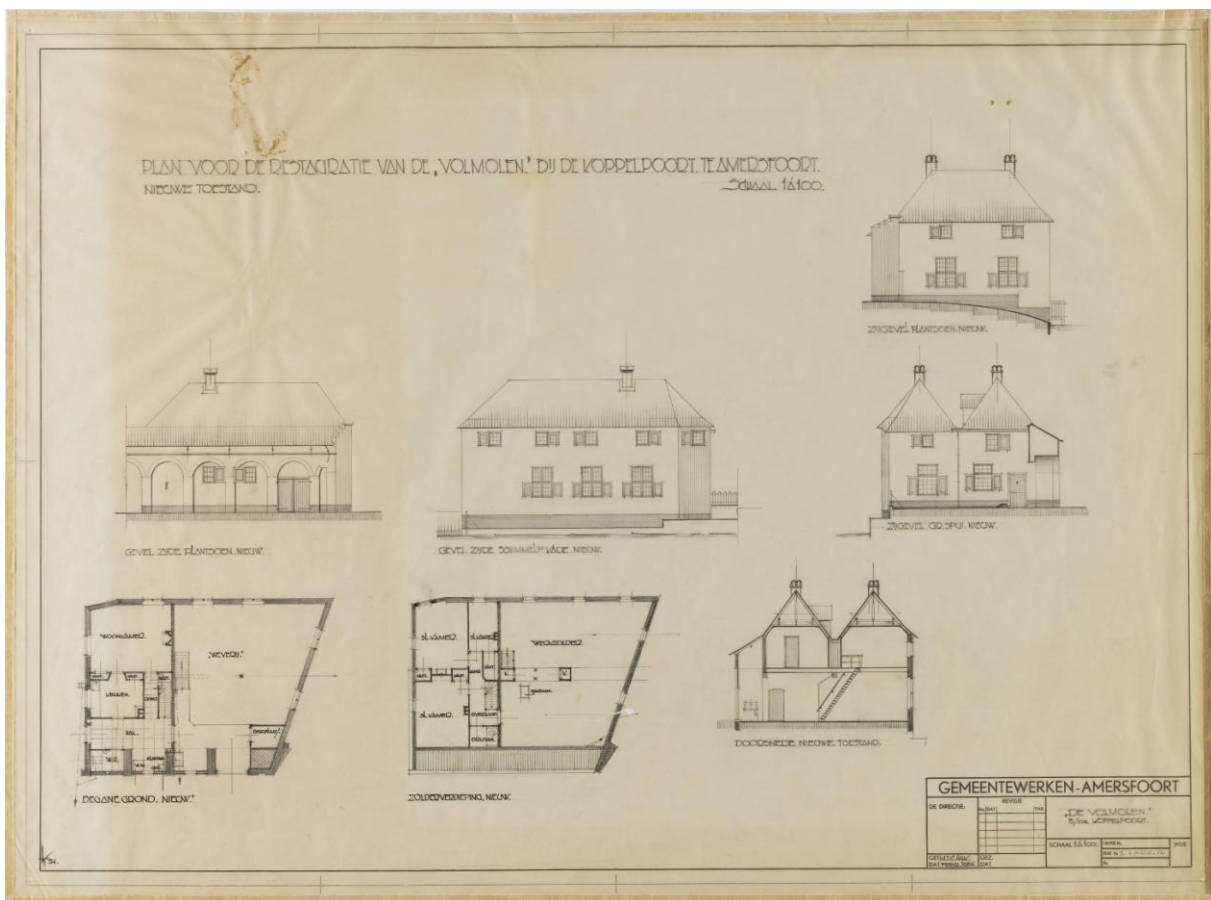
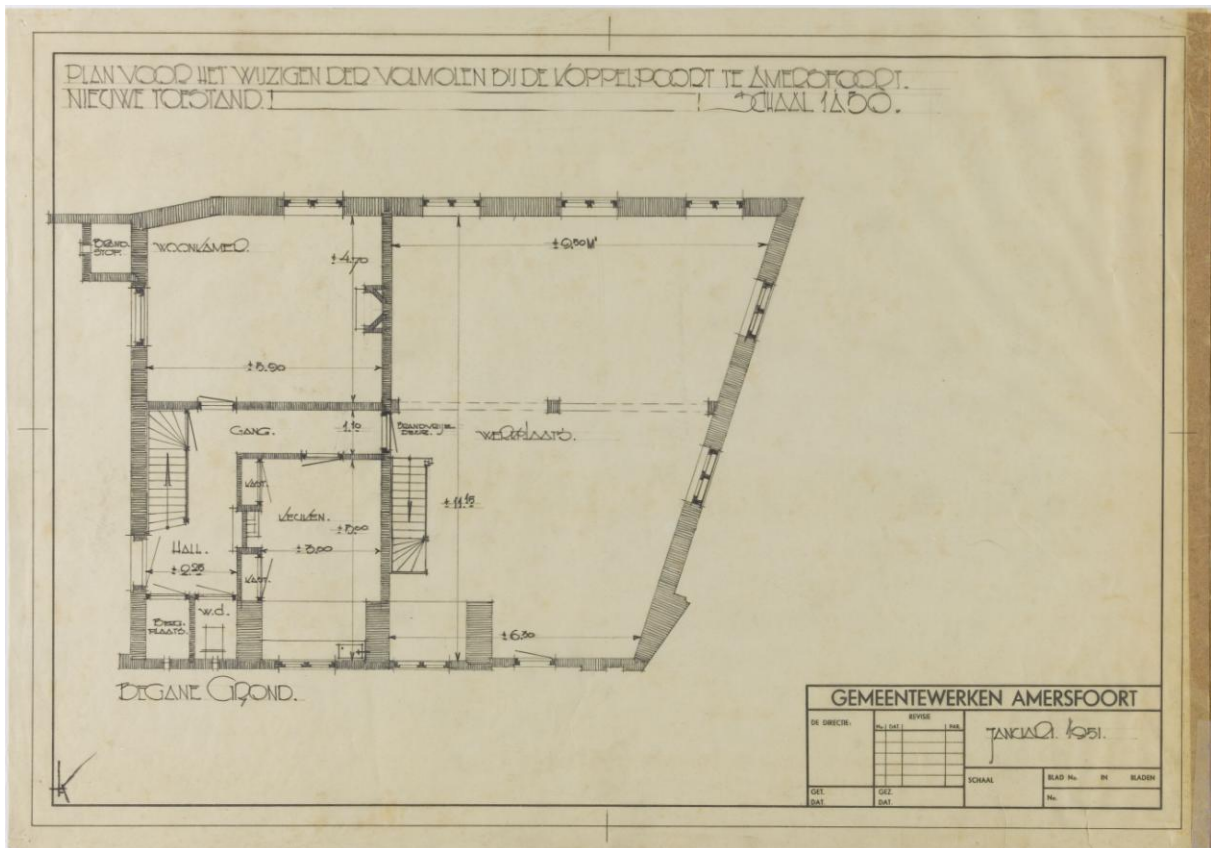

1950, bestaande situatie

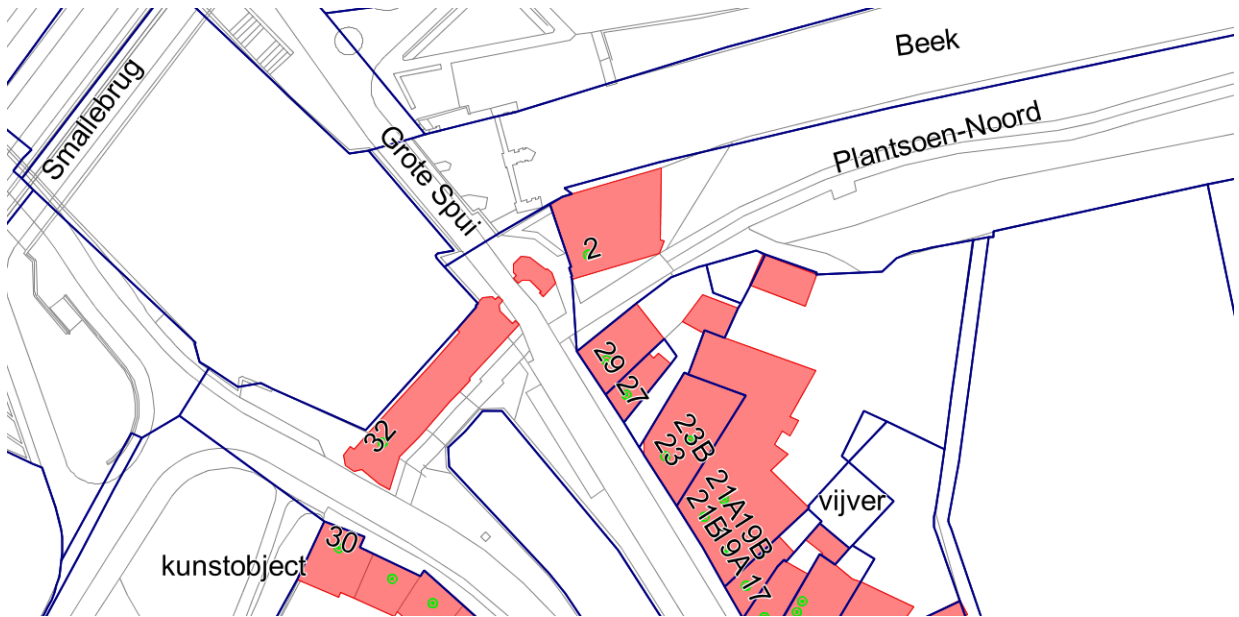
Bestaande situatie 1950/1951

Restauratie 1951-1953

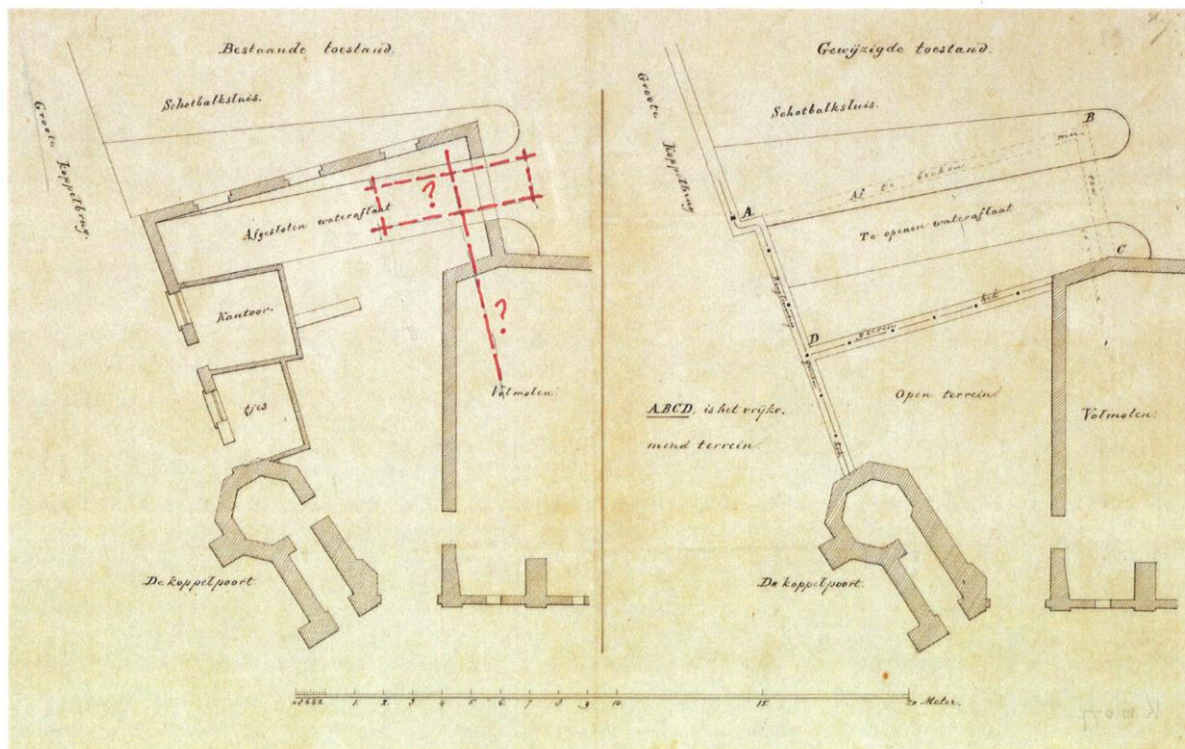

Huidige situatie

Reconstructie van de 19de-eeuwse situatie in de huidige stadsplattegrond.

Mogelijke positie waterrad mechaniek

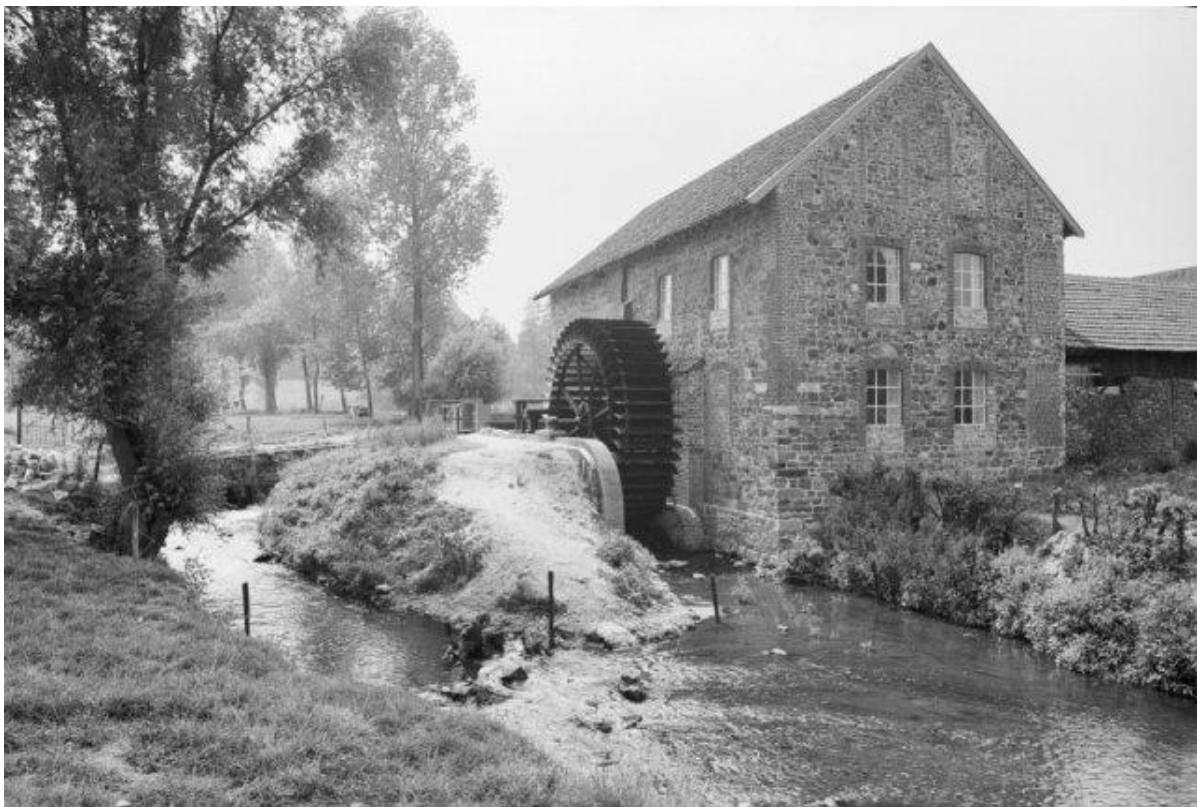

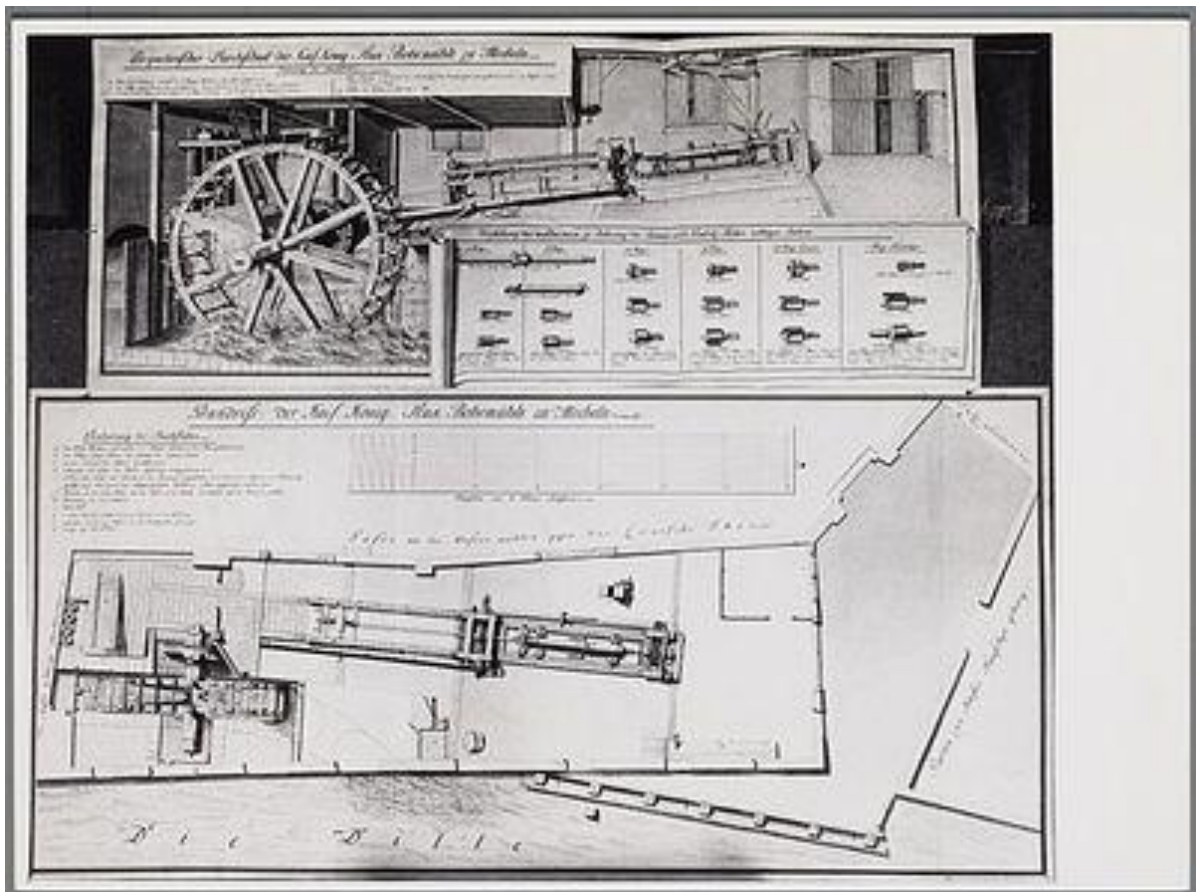
Locatie van de oude (water)molen die in 1640 door het stadsbestuur aan Codde werd overgedragen, samen met de gebouwen en gronden van het voormalig St. Aegtenklooster. Hij legde de waterloop aan (met een overkluizing onder het pand 't Zand 39) en bouwde de watermolen om tot volmolen. 5 jaar later werd de Volmolen naast de Koppelpoort gerealiseerd.

Volmolen algemeen, voorbeelden:

Epen, voorbeeld

Tekening Volmolen Mechelen

Informatie Archief Eemland (Saskia Schrijer en Dirk Steenbeek):

Zoekresultaat

Resultaten 1 - 3 van 3 : volmolen

De Koppelpoorten, de volmolen, het Spui en de kade te Amersfoort

Rootselaar, W.F.N. van

Vrouwe van de Koppelpoort In: Raddraaier jrg. 2013, nr. 2 p. 15-16, ill.

Krijger, E.

Amersfoort bezit nog een volmolen : drie eeuwen oude herinneringen. In: Het Gulden Vlies : huisorgaan van N.V. Sajatfabrieken P. Clos & Leembruggen, Leiden, jrg. 1966, nr. 1, p. 13-14, ill.

Reeskamp, J.

Uw zoekterm komt voor in de **vetgedrukte onderdelen** van de archieftoegang.

0023 Dienst Gemeentewerken te Amersfoort, (1914) 1945-1979

- ▶ Kenmerken
- ▶ **Inventaris**
- ▶ **Gevonden archiefstukken**

Gevonden archiefstukken

56.2 herstel van de Koppelpoort en de **Volmolen**, deel Ia, 1950-1960.

256.4 Koppelpoort en **Volmolen**, 1964-1972.

257.4 Koppelpoort en **Volmolen**, 1963-1969.

Uw zoekterm komt voor in de **vetgedrukte onderdelen** van de archieftoegang.

0002.01 Stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort, 1811-1945

- ▶ Kenmerken
- ▶ Beschrijving van het archief
- ▶ **Beschrijving van de series en archiefbestanddelen**
- ▶ **Gevonden archiefstukken**

Gevonden archiefstukken

3270 Stukken betreffende het beschikbaarstellen van het gebouw "de **Volmolen**" dan wel het geven van een subsidie ten behoeve van een eventuele vestiging van textielindustrieën te Amersfoort, 1836, 1841, 1843, 1845, 1846, 1853, 1854. 1omslag

4632 Raadsbesluiten betreffende het verbouwen en inrichten van diverse gebouwen tot noodwoningen, met bijbehorende stukken, 1917, 1918, 1923, 1924.

0002.01 Stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort, 1811-1945

Beschrijving van de series en archiefbestanddelen

6. Stukken betreffende afzonderlijke onderwerpen; taakuitoefening (1914-1945)

6.2. Ruimtelijke ordening en woningbouw

6.2.2. Woningbouw

6.2.2.2. Woningbouwverenigingen

6.2.2.2.2. Gemeentewoningen

4632 Raadsbesluiten betreffende het verbouwen en inrichten van diverse gebouwen tot noodwoningen, met bijbehorende stukken, 1917, 1918, 1923, 1924.

NB: o.a. koetshuis "Berg en Dal", fabriek "de Eenhoorn", de **Volmolen**, schoolgebouw in de Koestraat. 1omslag

laatste wijziging 12-08-2015

Uw zoekterm komt voor in de **vetgedrukte onderdelen** van de archieftoegang.

0178 Charles Baron Nepveu en zijn zoon Jean Laurent Baron Nepveu, voornamelijk betreffende de huizen Boezenberg en 't Hoogje, later genaamd Berg en Dal te Amersfoort, 1696-1881

- ▶ Kenmerken
- ▶ **Inventaris**
- ▶ **Gevonden archiefstukken**

Gevonden archiefstukken

☐ 3. Stukken betreffende de **volmolen**

Toon details van deze beschrijving ▶

38 Akte waarbij Jan en Michiel Flierboom, wonende te Amsterdam, verklaren dat voor de volmolen Boezenberg, bij 't Hoogje een recht van overpad bestond naar de Wolvesteeg tegen een jaarlijkse betaling

39 Akte waarbij Balthaser Sweers en Barbara de Wolf, zijn vrouw, wonende te Amsterdam, verklaren dat zij geen rechten hebben of zullen doen gelden ten aanzien van de grond waarop de volmolen buiten de Kleine Koppelpoort te Amersfoort staat

0001.01 Stadsbestuur Amersfoort, 1300-1810

Zoek in deze archieftoegang

volmolen

zoek

◀ terug naar "Blader door de toegangen"

Uw zoekterm komt voor in de **vetgedrukte onderdelen** van de archieftoegang.

0001.01 Stadsbestuur Amersfoort, 1300-1810

- ▶ Kenmerken
- ▶ Beschrijving van het archief
- ▶ **Beschrijving van de series en archiefbestanddelen**
- ▶ **Gevonden archiefstukken**

Gevonden archiefstukken

1730 Stukken betreffende het herstel van de grondwerken aan de Koppelpoort, uit te voeren op kosten van de erfgenamen van Marten Codde c.s., die hiertoe verplicht zijn op grond van de akte van toestemming, in 1645 door het stadsbestuur verleend, tot exploitatie van een **volmolen**, 1669-1670. Met retroacta, 1652, 1654, 1661, 1663.

K18-9 Tekeningen voor het maken van een uitwaterende damsluis met een watergang ten dienste van de **volmolen**, te leggen in de Singel bij de Grote Koppelpoort, 1778.

Uw zoekterm komt voor in de **vetgedrukte onderdelen** van de archieftoegang.

0022 Stadsarchitect te Amersfoort, 1913-1954

- ▶ Kenmerken
- ▶ **Inventaris**
- ▶ **Gevonden archiefstukken**

Gevonden archiefstukken

20 BIJZONDERE GEBOUWEN Monumenten-Dieventoren; Restauratie percelen Muurhuizen 59-61, ingebruikneming van de "**Volmolen**" naast de Koppelpoort

0022 Stadsarchitect te Amersfoort, 1913-1954

2. Inventaris

2.3. Bijzondere gebouwen (alfabetisch)

20 BIJZONDERE GEBOUWEN Monumenten-Dieventoren; Restauratie percelen Muurhuizen 59-61, ingebruikneming van de "**Volmolen**" naast de Koppelpoort

Datering: 1919, 1928-1939

laatste wijziging 17-02-2007

Zoekresultaat

0002.02 Gemeentebestuur Amersfoort, 1946-1974

Zoek in deze archieftoegang

zoek

◀ terug naar "Blader door de toegangen"

Uw zoekterm komt voor in de **vetgedrukte onderdelen** van de archieftoegang.

0002.02 Gemeentebestuur Amersfoort, 1946-1974

- ▶ Kenmerken
- ▶ Beschrijving van het archief
- ▶ **Beschrijving van de series en archiefbestanddelen**
- ▶ **Gevonden archiefstukken**

Gevonden archiefstukken

3599 Stukken betreffende restauratie van de Koppelpoort en de **Volmolen** aan het Plantsoen Noord 2 en 4, 1946-1955. 1pak

Bij bouwdoosier zit denk ik niets:

Resultaat	Dossiernummer	Intern nummer	Datum indiening	Typecode	Dossierstatus	Adreslocatie	Dossieromschrijving	Postregist
☐	51000	83743	26-09-1951	BVG	-Afgehandeld-		KAPTEYN - RESTAURATIE PAND - VERG. DD 26-09-1951 - STUKKEN BIJ HR. KAPTEYN	
☐	52082	83744	21-10-1952	RIO	Vergund		KAPTEYN-RIOOLAANSLUITING-VERG. MEMORIE NO 745 DD 24-10-1952	
☐	53138	83745	27-05-1953	BBV	Vergund		Bewoonbaarverklaring	
☐	3950229	240846	11-11-2011	MON	Verleend	Plantsoen-Noord 2-4	het verwijderen van asbesthoudend materiaal	
☐	3950229	240847	11-11-2011	C11	Verleend	Plantsoen-Noord 2-4	het verwijderen van asbesthoudend materiaal	
☐	3950229	240848	11-11-2011	LEG	Verleend	Plantsoen-Noord 2-4	het verwijderen van asbesthoudend materiaal	
☐	3950229	240849	11-11-2011	BAG	Verleend	Plantsoen-Noord 2-4	het verwijderen van asbesthoudend materiaal	
☐	3950229	240901	11-11-2011	THO	Verleend	Plantsoen-Noord 2-4	het verwijderen van asbesthoudend materiaal	

-Bij de NGV is eerder ook iets gepubliceerd, vrij algemeen:

http://www.ngv.nl/wwwAFT/afdelingsbladen/NGV_Amersfoort_periodiek_19-01.pdf

Aanvullingen:

- Bibliotheek 4868: De Koppelpoort; hart van de Amersfoortse stadsverdediging. (Hierin ook aandacht voor en informatie over de Volmolen)
- Fotocollectie met foto's vóór en na de restauratie.
- Een tekening uit het archief van het Heemraadschap van de rivier de Eem (nu bij het Gelders Archief:
http://www.geldersarchief.nl/zoeken/?mivast=37&miadt=37&mizig=129&miview=gal1&milang=nl&micols=4&mires=0&mizk_alle=volmolen) met een gedeeltelijke plattegrond met de toestand vóór en na restauratie (tekeningnr. 10077)
- Collectie bouwtekeningen op onze website
<http://www.archiefeeland.nl/collectie/bouwtekeningen//zoekresultaat?q=volmolen>
- Interessant tenslotte zijn de resultaten in het onderdeel 'voorouders' op onze website met zoekopdracht 'Volmolen'. Waar je voor op moet passen is dat er aan de overzijde van de Eem, buiten de Kleine Koppelpoort, ook een (wind)volmolen heeft gestaan. De verwijzingen uit het archief van Nepveu / Boesenberg / Berg en Dal hebben daar betrekking op.